

ЄВРОПЕЙСЬКА БЕЛЕТРИСТИКА У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ПОЧАТКУ ХХ ст.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Софія Когут

*молодший науковий співробітник відділу наукової бібліографії
ЛННБ України ім. В. Стефаника*

Розглянуто джерелознавчий аспект дослідження бібліографії книжкових видань європейської белетристики в західноукраїнських перекладах. Наголошено на загальноукраїнській перспективі перекладу як складової процесу націєтворення, проаналізовано історико-літературні, політичні, економічні особливості видавничого процесу, відображеного у бібліографії книжкових видань перекладів.

Ключові слова: *європейська белетристика, західноукраїнський переклад, книжкові видання, видавничий процес, історія книговидання.*

The article examines the sources aspect of research of bibliography of book editions of European fiction in West Ukrainian translations. It is marked the general Ukrainian perspective of translation as constituent of process of nation-building. The historical, literary, political, economic specialities of the publishing process represented in bibliography of book editions of translations are analysed.

Keywords: *European fiction, West Ukrainian translation, book editions, publishing process, history of book industry.*

Рассмотрен источниковедческий аспект исследования библиографии книжных изданий европейской беллетристики в западноукраинских переводах. Подчеркнута общеукраинская перспектива перевода как составляющей процесса формирования нации, проанализированы историко-литературные, политические, экономические особенности издательского процесса, отображенного в библиографии книжных изданий переводов.

Ключевые слова: *европейская беллетристика, западноукраинский перевод, книжные издания, издательский процесс, история книгоиздания.*

Питання художнього перекладу, а зокрема, якщо говорити про українську культуру, яка упродовж століть розвивалася в складних колоніальних умовах, завжди розглядалося і розглядається як складова процесу націєтворення, у контексті діалогу нації (у цьому

випадку — української) зі світом — тобто, у контексті політичному. Перекладати будь-якою мовою аргіогі означає заявляти, що існує ця мова, якою перекладається той чи інший твір, що існує контингент носіїв цієї мови, який буде читати цей переклад, а це у будь-якому випадку — декларація політична. Крім того, переклад завжди є діалогом двох культур. Переклад означає розширення культурних горизонтів, певний культурний рівень, входження у певний дискурс понять та ідей. Що, своєю чергою, для поневоленої нації теж є своєрідною політичною декларацією. Довгий час, майже до кінця XX ст., переклад виконував також певну просвітницьку функцію, яка в різні епохи трактувалася по-різному, і мала різне ідейне навантаження і різні завдання, проте в першу чергу йшлося про певний моральний обов'язок просвітництва, що накладало свій відбиток на критерії добору текстів для перекладу.

Детально питання перекладу у контексті українського націєтворення вивчав Максим Стріха, зокрема у праці «Український художній переклад : між літературою і націєтворенням» [23], що вийшла у серії «Висока полиця». Дослідник аналізує місце художнього перекладу у творенні модерної української культури, причини, які спонукали українських інтелігентів XIX ст. братися до перекладання в умовах, коли їхні переклади майже не мали читачів, критерії добору творів для перекладів, рецепцію перекладів в українському суспільстві, наслідки жорсткого переслідування пануючою владою перекладу в різні епохи.

Як пише автор, «український переклад XIX і XX ст. був орієнтований на інтелігентні верстви, які були переважно двомовними (багатомовними). Отже, він виконував не тільки інформаційну функцію (потенційні читачі могли ознайомитися з певним твором у перекладі мовами метрополій — російською, німецькою, польською, або й безпосередньо в оригіналі), а передусім — функцію націєтворчу. Цей переклад уможлилював пряме, без посередників, спілкування української культури з іноземними літературами й допомагав утверджувати ідею можливості прямих культурних зв'язків між українцями й іноземцями, а відтак й ідею культурної та політичної рівності українців з іншими європейськими народами» [23, с. 9-10].

Крім того, саме через переклад формувалася українська лексика, яка не мала можливості творитися іншим чином. Йдеться, зокрема, про лексику на позначення абстрактних понять, культурних явищ та

процесів, які через обставини були відсутніми в українських реаліях, тож не мали свого лінгвістичного відповідника в українській мові.

Початок ХХ ст. та міжвоєнний період — одна з найцікавіших та найплідніших епох в історії українського перекладу. Саме в цей час закладається підґрунтя теорії перекладу, методологічні основи українського перекладацтва, формуються принципи української традиції перекладу.

Незважаючи на складні умови польської окупації 1919–1939 рр., у Галичині українська видавнича справа активно розвивалася. Перекладацька діяльність на західноукраїнських землях початку ХХ ст. та міжвоєнного періоду була доволі потужна, хоч і не настільки, як у радянській Україні до 1932 р. (Йдеться власне про книжкові видання, а не про переклади, які публікувалися в періодиці. Там це відбувалося за іншою схемою та мало дещо інші закономірності). Тут працювало більше 60 українських видавництв і понад 120 редакцій періодики. Належного підґрунтя для книговидання, фінансованого державою, в Галичині не було. Перекладацтво опиралося передовсім на періодику, і значна частина книжкових видавничих серій, у яких публікувалися переклади, були видавничими серіями («бібліотеками») при часописах («Діло», «Літературно-науковий вістник», згодом «Вістник», «Назустріч», «Дажбог», «Дзвони» та ін.). Такого ж роду «Бібліотеки» існували і при основних галицьких видавництвах. Характеризуючи панораму видавничого перекладацького ринку Галичини міжвоєнного періоду, А. Василик пише: «В період 20–30-х рр. у Львові основними осередками публікації перекладів можна назвати такі видавничі центри як книгарня «Діла», бібліотека при Науковому товаристві Шевченка, бібліотека часопису «Світ дитини». Варто відзначити також діяльність наукового товариства «Просвіта», а саме серію видань, ініційовану «Бібліотекою товариства «Просвіта», Наукового товариства Шевченка та низки інших видавництв: Бібліотеки «Нового часу», «Загальної бібліотеки», видавництва «Часу», серії «Літературно-критичної бібліотеки» та ін.» [1, с. 236].

Більшість дослідників констатує переважно не надто високий рівень тогочасних галицьких перекладів — як у мовному аспекті, так і в професійному: частими були скорочення текстів, продиктовані як вимогами видавничого ринку, так і непрофесійністю окремих перекладачів, відсутність перекладацької школи та перекладацької

видавничої традиції. Проте, як би не було, в українських перекладах 1920–1930-х рр. з'явилися сотні чужомовних творів.

Кількісне зростання перекладної літератури на рубежі 1920–1930-х рр. пояснюється кількома причинами. По-перше, згадуваним вище свідомим націєтворчим прагненням української інтелігенції (зауважимо, що тоді перекладами займалися не лише професійні літератори, а й мовознавці, педагоги, наукові співробітники ВУАН у Києві та НТШ в Галичині). По-друге, більшовицькою видавничою політикою. І по-третє, як пише Л. Коломієць, «з кінця 1920-х — початку 1930-х рр. переклад ставав єдиним, бодай і мізерним, джерелом літературного заробітку й можливістю ще якийсь час протривати в літературі для тих українських письменників, які не стали відвертими більшовицькими агітаторами, — особливо це стосується старої української інтелігенції, покоління діячів УНР, пильнованих і переслідуваних органами НКВС. Після падіння УНР для багатьох політичних емігрантів, які опинилися на Заході в суворих економічних умовах життя у вигнанні, переклад художніх творів також був і засобом виживання, і способом самореалізації» [8, с. 199].

Якщо говорити про українські книжкові перекладні видання, то політико-географічний поділ на східно- і західноукраїнську частини тут є дуже умовним. Цей поділ має свою історичну логіку, проте на практиці ця логіка часто розбивається. Складно однозначно відповісти, чому так відбувається. Проте в кожному разі можемо констатувати, що перекладацтво в націєтворчому аспекті мало свою потужну консолідуючу силу, на перше місце ставлячи націю та її мову, а всі розмежування, чи то політико-географічні, чи історичні, чи ще якісь, при такому трактуванні справи виявлялися другорядними і не настільки важливими.

Невиправдано зараховувати тільки до історії західноукраїнської перекладацької традиції внесок перекладачів-емігрантів зі Східної України. Точніше, тут невиправданим видається власне цей поділ на східно- чи західноукраїнську перекладацьку історію, і доцільніше говорити про загальноукраїнський контекст. Так само складно ідентифікувати за територіальним принципом переклади галичан, які вийшли друком у Києві чи Харкові. А таких видань зафіксовано доволі багато. Показовою в цьому плані є діяльність заснованого А. Крушельницьким у Відні після падіння УНР видавництва «Чайка»,

навколо якого в межах проекту видання перекладної літератури об'єдналось багато політичних емігрантів з українських земель.

З іншого боку, не можна не зауважити, що у ті часи між галичанами та наддніпрянцями існували доволі помітні соціальні, психологічні та діалектні відмінності. Йдеться, передусім, про мовний аспект. Мова перекладів по обидва боки Збруча дуже відрізнялася як слововживанням, так і самим стилем викладу. На мові галичан у міжвоєнний період дуже відчувався польський вплив і польська культурна традиція. Найвиразніше цей вплив позначався на віршованих перекладах. Адже українська та польська поетичні традиції побудовані на різних системах: польська — на силабічній системі вірша, яка відповідає польській мові, а українська — на вільнішій силабо-тонічній. Галичани часто цієї різниці не відчували. Зокрема, на це звертав увагу М. Зеров, зауважуючи вплив силабіки на поетичну та перекладацьку творчість М. Рудницького, П. Карманського та ін.

Характеризуючи рівень перекладів у міжвоєнній Галичині, дослідниця художнього перекладу того часу А. Василик до загальних недоліків багатьох тогочасних галицьких перекладів зараховує «недостатньо високий рівень української мови, можливо з огляду на невнормованість правопису та надмірну кількість іншомовних запозичень, що часто ускладнювало прочитання і розуміння твору» [1, с. 240].

Вивчення українського перекладознавства та історії перекладу останнім часом активно розвивається в кількох напрямках, має свої вагомі набутки та напрацювання. Проте ця ділянка української культури надзвичайно масштабна і різнопланова, тож попри всі публікації, які були оприлюднені останнім часом, існує ще багато недосліджених фактів, видань, опублікованих та неопублікованих перекладів, які потребують бібліографічного опрацювання. Дослідження з історії перекладу стосувалися переважно перекладів, опублікованих у пресі. Менше досліджувалось питання окремих книжкових видань перекладів, повного реєстру яких досі немає. Чимало лакун існує в галузі перекладацької персоналістики. Персоналії багатьох українських перекладачів досі чекають свого дослідника.

Хочемо назвати дві статті, які, кожна по-своєму, висвітлюють питання художнього перекладу в Галичині міжвоєнного періоду

і є вагомим внеском у вивчення історії галицьких перекладів белетристики зазначеного періоду. Одна із них — оглядова стаття А. Василик «Український художній переклад у міжвоєнному Львові» [1], де подано огляд діяльності головних галицьких видавничих осередків, які публікували різножанрові переклади зі світової літератури, та, зокрема, перекладацької діяльності М. Рудницького, Б. Лепкого, Ю. Шкрумеляка, С. Куликівни, Б. Заклинського та ін. Виокремлено провідні тенденції та характерні ознаки галицьких міжвоєнних перекладів. Друга стаття такого характеру — це дослідження Т. Дубової «Перекладна белетристика в Галичині 1920-х рр.: від переробок до фахових перекладів» [3], у якому подано кількісну та якісну характеристику міжвоєнних галицьких перекладів світової белетристики на основі бази даних бібліографічного покажчика «Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції», кілька томів якого були підготовані у ЛННБ України ім. В. Стефаніка.

Першою бібліографічною працею у галузі бібліографії перекладів стала укладена Ю. Меженком у співавторстві з М. Яшеком бібліографія «Чужомовне письменство в українських перекладах» [17]. До покажчика ввійшли переклади, опубліковані в журналах, альманахах та збірниках від XIX ст. — до 1927 р. включно. Бібліографію перекладів, що вийшли окремими виданнями, планувалося видати другою частиною. Велася праця над методикою бібліографування історії перекладів. Дослідниця наукової спадщини Ю. Меженка, Н. Стрішенець, зокрема, говорить про неопубліковану доповідь Ю. Меженка «Принципи бібліографічного опису перекладної художньої літератури» [16]. Сам Ю. Меженко розцінював «Чужомовне письменство...» як один із етапів підготовки повного покажчика іноземної літератури в українських перекладах. Проте ані друга частина «Чужомовного письменства ...», ані запланована автором повна бібліографія українських перекладів, так і не вийшли друком, оскільки, як писала Н. Стрішенець, «подальший розвиток подій в Україні... робив заняття зарубіжною літературою небезпечною справою» [24, с. 64]. Крім того, розпорошеність, неупорядкованість фондів тодішніх бібліотек робили реалізацію такого масштабного проекту на той час неможливим у тій повноті і на тому рівні, який планував Ю. Меженко.

Надзвичайно вагомий внесок у бібліографування українських художніх перекладів здійснив відомий перекладач та історик перекладу М. Н. Москаленко (1948–2006). Автограф укладеної М. Н. Москаленком бібліографії зберігається у Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Однією з перших публікацій цього бібліографічного огляду стала передмова М. Москаленка «Тисячоліття : переклад у державі слова» до упорядкованої ним антології зразків українського поетичного перекладу Х–XX ст. [21]. Тут цей бібліографічний огляд поданий як частина тексту передмови. Упорядник представляє читачеві масштабну панораму українського поетичного перекладу. Матеріал систематизований за хронологією, а також містить певний статистичний аналіз. Частково «Нариси з історії українського перекладу» М. Москаленка у шести частинах опубліковані в часописі «Всесвіт» [18]. Згодом у кількох подачах їх також оприлюднювала Лада Коломієць, відповідно доопрацьовуючи. Зокрема, огляд перекладів міжвоєнного періоду опубліковано у збірнику «Хист і глузд : теорія і практика перекладу» [9]. У 2015 р. Л. Коломієць видала навчальний посібник «Український художній переклад та перекладачі 1920–30-х років : Матеріали до курсу «Історія перекладу» [10]. Джерельною базою для дослідження стала бібліографія перекладів міжвоєнного періоду, яку уклав М. Москаленко, опрацювала, систематизувала та доповнила авторка. У цьому ж виданні вміщено досі неопублікований незавершений нарис М. Москаленка «Переклади 1920–30-х рр.» [19]. Один із розділів нарису має назву «Переклади творів світової літератури ХІХ–ХХ століть у західній Україні та діаспорі : фрагмент із нарису» [20]. У ньому перекладацький процес у Галичині цього періоду укладач трактує як пряме продовження процесу, який розгортався у 1917–1919 рр. в загальноукраїнському масштабі. М. Москаленко подає видавничу перекладацьку панораму на західноукраїнських землях та констатує певну «застарілість стилю і лексики більшості текстів», проте аналізує перекладний процес у Західній Україні в контексті загальноукраїнського як його органічну складову. Крім того, як зазначає М. Москаленко, переклади на західноукраїнських землях «не підлягали ідеологічній цензурі й іншим обмеженням та були переважно справою вільного вибору перекладачів у конкретній культурній ситуації» [20, с. 92].

Бібліографія М. Москаленка укладена у специфічній описово-нарисовій формі, систематизована за культурно-історичними періодами, а в межах періоду — за національно-мовним принципом. Завершити цю подвижницьку працю укладач не встиг.

Значну джерелознавчу цінність з історії українського перекладознавства мають праці Тараса Шмігера [27; 28]. Ця тема тісно дотична до теми історії перекладу як її теоретичне підґрунтя. Особливо цінним є розділ «Бібліографії перекладів, перекладачів та перекладознавців (бібліографії, бібліографічні списки, семінарії для студентів, рекомендаційні списки, каталоги виставок)» бібліографічної праці цього ж автора «Українське перекладознавство ХХ сторіччя» [28, с. 497-537], яка містить 274 позиції джерел до історії українського перекладу в Галичині.

З джерел, які становлять певний інтерес для нашої теми, можна ще назвати бібліографічний покажчик А. Здражко «Українські видання перекладної дитячої літератури від 1900 до 2011 рр.» [25]. Зокрема, перший розділ «Українські дореволюційні видання перекладної дитячої літератури» [25, с. 5-10] присвячено перекладній літературі кінця ХІХ сторіччя (до 1905 р.). Коротко розглянуто складні умови розвитку української літератури, охарактеризовано внесок Наукового товариства імені Шевченка у справу видання перекладів, оскільки майже всі описані переклади того часу виходили в друкарні НТШ. Інші розділи покажчика фіксують в основному переклади київських та харківських видавництв. Укладачка обмежилася фіксацією виключно перекладів з англійської, хоч цей факт не зазначено у передмові.

Історико-бібліографічне дослідження «Європейська белетристика в західно-українських перекладах ХІХ — першої половини ХХ ст. (матеріали до бібліографії)», над яким працює авторка публікації, має своїм завданням зафіксувати переклади європейської белетристики, які виходили окремими виданнями. Джерелознавча база дослідження містить в основному бібліографічні покажчики з історії українського перекладу та історії літератури. Це, крім вже згаданих бібліографічних матеріалів М. Москаленка, такі видання: «Десять років української літератури (1917–1927)» А. Лейтеса і М. Яшека [15]; бібліографічні покажчики «Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914–1939)» [26], «Культурно-мистецькі процеси на сторінках української періодики

Галичини першої половини ХХ століття : матеріали до бібліографії» [12]. Названі вище праці фіксують в основному переклади, публіковані на сторінках періодики, а не окремі книжкові видання. Проте є цінними з точки зору методології опрацювання масиву перекладної літератури.

Вагомим джерелом є видавничі каталоги того часу, які систематично фіксують видавничо-книготорговельну бібліографічну інформацію про українську друковану продукцію. Це, зокрема, видавничо-книготорговельні каталоги різних видавництв і книгарень, каталоги НТШ та товариства «Просвіта», каталоги видавництв та ін. [2; 4-7; 22].

Дуже суттєву частину видавничого репертуару міжвоєнного періоду становить дитяча перекладна література. Йдеться, зокрема, про видавництво М. Таранька «Світ дитини» та його видавничі серії «Діточка бібліотека», 25 відсотків репертуару якої припадало на перекладну літературу, «Бібліотека для молоді», «Бібліотека Молодोї України» та ін.

Серед інших галицьких видавництв, які публікували переклади для дітей, можна назвати Видавництво Миколи Матвійчука, серію «Дитяча бібліотека» Галицької Накладні Якова Оренштайна та багато інших. Дослідженню дитячих перекладних видань, зокрема у книгознавчому аспекті, присвячено видання Г. Корнєвої «Українська дитяча книжка Галичини» [11]. Діяльність М. Таранька як видавця та докладний аналіз видавничого асортименту «Світу дитини», зокрема його перекладного сегмента, висвітлені у публікаціях Л. Кусий [13; 14].

У ході роботи над збиранням бібліографії перекладів виявились певні особливості і навіть несподіванки. Зокрема, очевидною стала необхідність вивчення не лише матеріалів з історії літератури та перекладознавства, а й особливостей видавничої справи та історії книги, зокрема видавничих серій і проєктів.

Репертуар видавничого книжкового ринку має свої вимоги і закономірності. Репертуар книжкових видань перекладів теж підлягає цим закономірностям, формується з огляду на читацькі потреби й інтереси, на певну доцільність і актуальність, а також на популярність, певну моду на авторів чи тематику. Всі ці фактори значним чином впливають на вибір публікованого матеріалу.

Репертуар перекладів, які друкуються в періодиці, з цього огляду має менше обмежень і дещо вільніший у комерційному плані. Так, скажімо, на практиці виявилося, що в репертуарі книжкових перекладів є значно менше перекладів з польської, ніж можна було сподіватися. Гадаємо, цей факт можна пояснити тим, що в міжвоєнній Галичині польська мова не трактувалася як іноземна, і фактично, переклади з неї були актом радше патріотичним та ідеологічним, і не мали відповідної комерційної обґрунтованості. Те ж, хоч меншою мірою, можна сказати про переклади з німецької мови: у міжвоєнній Галичині залишався потужний вплив австрійського панування, і німецьку мову багато хто знав настільки, що не потребував перекладів. Комерційною обґрунтованістю можна пояснити також велику кількість класичних творів літератури у видавничому книжковому репертуарі перекладів. Це стосується, зокрема, сегмента дитячої літератури: видавці могли розраховувати на учнівську аудиторію.

Бібліографія історії українського перекладу, зокрема в Галичині, є складовою історії української культури, зокрема історії літературного процесу. Ця галузь усе ще потребує детального систематичного опрацювання, оскільки покликана подати панораму перекладу як національного процесу, культурного чинника та діалогу між націями.

1. *Василик А.* Український художній переклад у міжвоєнному Львові / *Анастасія Василик* // *Іноземна філологія* / ЛНУ ім. І. Франка. — 2009. — Вип. 121. — С. 233-241.
2. *Грицай О.* Каталог видавництва «Чайка»: 1921–1923 / *др. Остап Грицай*. — Київ; Відень; Львів: Чайка, [1925]. — 32 с.
3. *Дубова Т.* Перекладна белетристика в Галичині 1920-х рр.: від переробок до фахових перекладів / *Тетяна Дубова* // *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*: зб. наук. праць. — Львів, 2013. — Вип. 5 (21). — С. 61-83.
4. Каталог видавничого т-ва «Вернигора» у Києві, представництво у Відні. — Відень: Вальдгайм-Еберле, 1921. — 16 с.
5. Каталог видавництва «Всесвітня бібліотека» на 1923 рік / ред. *Іван Калинович*. — Золочів: Друкарня Й. Ляндесберга, 1923. — 16 с.
6. Каталог «Загальної Бібліотеки» і інших видавництв «Галицької Накладні» Якова Оренштайна в Коломиї (в Галичині). — [Коломия]: [«Галицька Накладня» Якова Оренштайна], [1914 (?)]. — 16 с.

7. Катальог Накладні Михайла Таранька. — Львів, 1929. — 36 с.
8. *Коломієць Л.* Спільне та відмінне у перекладацьких процесах у Великій і Західній Україні в 1920–1930-ті рр. / *Лада Коломієць* // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Сер.: «Філологічні науки. Мовознавство». — 2013. — Вип. 17. — С. 197-202.
9. *Коломієць Л. В.* Опис художніх перекладів 1920–30-х років / *Л. В. Коломієць, М. Н. Москаленко* // Хист і глузд : теорія і практика перекладу. — Харків, Акта, 2011. — С. 276-370.
10. *Коломієць Л. В.* Український художній переклад та перекладачі 1920–30-х років : матеріали до курсу «Історія перекладу» : навч. посібник / *Л. В. Коломієць*. — Вінниця : Нова книга, 2015. — 360 с.
11. *Корнєєва Г.* Українська дитяча книжка Галичини : від «Читанки» М. Шашкевича (1850–1939) : іст.-книгозн. аспект / *Галина Корнєєва*. — Львів : Світ, 2011. — 280 с.
12. Культурно-мистецькі процеси на сторінках української періодики Галичини першої половини ХХ століття : матеріали до бібліографії / уклад.: *Г. Біловус, Н. Рибчинська, Є. Чурук* ; ЛНУ ім. І. Франка, ф-т культури і мистецтв. — Львів, 2009. — 254 с.
13. *Кусий Л.* Видавництво «Світ Дитини» Михайла Таранька: серія «Діточка Бібліотека» (1920–1939 рр.) / *Леся Кусий* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів, 2002. — Вип. 10. — С. 76-83.
14. *Кусий Л.* Видання Михайла Таранька для дітей та молоді (1919–1939 рр.): джерелознавчий аспект / *Леся Кусий* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів, 2003. — Вип. 11. — С. 670-692.
15. *Лейтес А.* Десять років української літератури (1917–1927) / *А. Лейтес і М. Яшек* ; за заг. ред. *С. Пилипенка* ; Ін-т Т. Шевченка. — [Харків] : Держ. вид-во України, 1928. — Т. I : Біо-бібліографічний. — 672 с.
16. *Меженко Ю.* Принципи бібліографічного опису перекладної художньої літератури : [рукопис доповіді] // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Інститут рукопису. — Ф. 47, од. зб. 188, 219 [опис подано за працею *Н. Стрішенець* «Бібліографічна спадщина Юрія Меженка».
17. *Меженко Ю.* Чужомовне письменство в українських перекладах : бібліографічний покажчик / *Ю. Меженко, М. Яшек* // Життя й революція. — 1929. — № 4. — С. 191-202 ; № 5. — С. 163-173 ; № 6. — С. 147-158 ; № 7/8. — С. 232-255.

18. *Москаленко М.* Нариси з історії українського перекладу / *М. Москаленко* // Всесвіт. — 1993. — № 9-10. — С. 113-127 ; 2006. — № 1-2. — С. 172-190 ; № 3-4. — С. 154-171 ; № 5-6. — С. 174-194 ; № 7-8. — С. 192-207 ; № 11-12. — С. 160-175.
19. *Москаленко М.* Переклади 1920–30-х рр. : [автограф] // З архіву М. Н. Меженка. — Інститут літератури НАН України, Відділ рукописних фондів та текстології. — 16 с. [Опис подано за кн. *Л. Коломієць* «Український художній переклад та перекладачі 1920–30-х років : матеріали до курсу «Історія перекладу» [10, с. 313].
20. *Москаленко М.* Переклади творів світової літератури XIX–XX століть у західній Україні та діаспорі : (фрагмент із нарису) / *Михайло Москаленко* // *Коломієць Л. В.* Український художній переклад та перекладачі 1920–30-х років : Матеріали до курсу «Історія перекладу» : навч. посібник / *Л. В. Коломієць*. — Вінниця : Нова книга, 2015. — С. 89-95.
21. *Москаленко М.* Тисячоліття : переклад у державі слова / *Михайло Москаленко* // Тисячоліття. Поетичний переклад України-Русі : [антологія] / упоряд. та автор передм. *Михайло Москаленко*. — Київ : Дніпро, 1995. — С. 5-37.
22. Новий ілюстрований каталог видавництва «Русалка». — Львів : Русалка, 1924. — 16 с.
23. *Стріха М.* Український художній переклад : між літературою і націєтворенням / *Максим Стріха*. — Київ : Факт, 2006. — 344 с.
24. *Стрішенець Н. В.* Бібліографічна спадщина Юрія Меженка / *Н. В. Стрішенець* ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ : НБУВ, 1997. — 144 с.
25. Українські видання перекладної дитячої літератури від 1900 до 2011 рр. : [бібліогр. покажчик] / уклад. *А. Є. Здражко*. — Херсон, 2012. — 130 с.
26. Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914–1939) : бібліогр. покажчик / уклад.: члени Комісії всесвіт. л-ри ім. М. Лукаша НТШ, заг. ред.: *О. Лучук, Т. Лучука* ; наук. ред. *Р. Зорівчак* ; ЛНУ ім. І. Франка, наук. бібліотека ; НТШ. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — 194 с. — (Українська біобібліографія. Нова серія ; чис. 13).
27. *Шмігер Т.* Історія українського перекладознавства XX сторіччя : [монографія] / *Тарас Шмігер* ; ЛНУ ім. І. Франка. — Київ : Смолоскип, 2009. — 342 с.
28. *Шмігер Т.* Українське перекладознавство XX сторіччя : бібліографія / уклад *Тарас Шмігер* ; ЛНУ ім. І. Франка, НТШ. — Львів, 2013. — 626 с.